

**Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Кафедра права Європейського Союзу

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЙОГО СИСТЕМА»**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) рівень

Ступінь вищої освіти – магістр

Галузь знань – 29 «Міжнародне відносини»

Спеціальність – 293 «Міжнародне право»

Статус навчальної дисципліни – обов'язкова

Рік набору – 2022

Харків 2022

Робоча програма навчальної дисципліни «Право Європейського Союзу та його система» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 293 «Міжнародне право». Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 29 с.

Розробник:
Комарова Тетяна В'ячеславівна,
докторка юридичних наук, професорка

Затверджено на засіданні кафедри права Європейського Союзу
(протокол № 1 від 1 вересня 2022 р.)

Оновлену редакцію (зі змінами та доповненнями) затверджено на засіданні кафедри права
Європейського Союзу (протокол №12 від 22 червня 2023 року)

Завідувач кафедри – Яковюк Іван Васильович, доктор юридичних наук,
професор, професор

Завідувач кафедри – Комарова Тетяна В'ячеславівна, доктор юридичних наук,
професор, професор

Зміст

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Очікувані результати навчання.....	6
3. Зміст програми навчальної дисципліни.....	10
4. Обсяг і структура навчальної дисципліни.....	13
4.1. Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання.....	13
4.2. Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання.....	15
5. Форми педагогічного контролю та засоби оцінювання результатів навчання	16
6. Критерії оцінювання результатів навчання.....	18
7. Педагогічний контроль для здобувачів вищої освіти денної/заочної форми навчання.....	19
8. Навчально-методичне та інформаційне забезпечення навчальної дисципліни.....	19

1. Опис навчальної дисципліни

Робоча програма навчальної дисципліни «Право Європейського Союзу та його система» розроблена відповідно до освітньо-професійної програми «Міжнародне право» другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 293 «Міжнародне право».

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень освіти	Дидактична структура навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 5	Галузь знань – 29 «Міжнародне право» Спеціальність – 293 «Міжнародне право» Рівень освіти – другий (магістерський)	Обов'язкова	Обов'язкова
Кількість модулів – 2		Рік підготовки: 2022-2023	Рік підготовки: 2022-2023
		семестр	семестр
Загальна кількість годин - 150		1	1
		Лекції	Лекції
		26 год.	6 год.
		Практичні/ семінарські заняття	Практичні /семінарські заняття
		24 год.	6 год.
		Самостійна робота	Самостійна робота
		100 год.	138 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4, самостійної роботи студента - 6 - 8.		Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)	Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)

Мета навчальної дисципліни полягає у формуванні теоретичних, практичних та наукових знань у сфері права ЄС, його принципів функціонування, цінностей та конституційних основ, формуванні професійних уявлень про взаємодію правового порядку ЄС із правовими системами держав-членів ЄС та місця приватних осіб у них, а також у формуванні вмінь правильно використовувати норми права ЄС у майбутній професійній діяльності.

Завданнями дисципліни є:

- опанування студентами вироблених наукою права ЄС необхідних теоретичних положень, що розкривають сутність і особливості правової системи права ЄС;

- освоєння нормативного матеріалу, що є результатом правотворчої діяльності інститутів та органів ЄС, практики судової системи ЄС, а також тих правил поведінки, що формуються у процесі співробітництва ЄС, його держав-членів та інших суб'єктів міжнародного права;

- ознайомлення з процесом функціонування правового порядку ЄС;

- ознайомлення з останньою прецедентною практикою Суду справедливості ЄС, а також розвиток у студентів навичок самостійно аналізувати та оцінювати її, зокрема через теоретичне узагальнення практичного досвіду;

- визначення прикладних проблем, що виникають у процесі функціонування правового порядку ЄС, виявлення шляхів подолання цих проблем;

- формування навичок захисту прав різних кіл суб'єктів, які підпадають під дію права ЄС;

- ознайомлення студентів з методологією отримання інформації щодо різноманітних аспектів діяльності Європейського Союзу, у тому числі за допомогою бібліографії та сучасних технічних засобів (електронних баз даних та Інтернету).

Пререквізити: Право Європейського Союзу, Міжнародне публічне право.

Кореквізити: Правове регулювання внутрішнього ринку ЄС.

Постреквізити: Корпоративне право та управління ЄС, Конкуренційне (антимонопольне) право Європейського Союзу, Захист прав у Європейському суді з прав людини, Міграційне право ЄС.

2. Очікувані результати навчання

У результаті засвоєння навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен демонструвати такі результати навчання:

- РН 1. Демонструвати знання ключових понять, принципів, теорій та доктрин права Європейського Союзу
- РН 2. Демонструвати знання закономірностей еволюції правової системи ЄС та її взаємовідносин із правовими системами держав-членів ЄС.
- РН 3. Виявляти слабкі сторони механізмів захисту цінностей Європейського Союзу.
- РН 4. Характеризувати сучасний стан розвитку фундаментальних права в Європейському Союзі.
- РН 5. Характеризувати сучасний стан розвитку антидискримінаційного права Європейського Союзу.
- РН 6. Характеризувати сучасний стан розвитку механізмів захисту права Європейського Союзу, формулювати власні пропозиції щодо вдосконалення відповідних механізмів захисту.
- РН 7. Здійснювати логічний, критичний і системний аналіз нормативно-правових актів Європейського Союзу та судової практики Європейського Союзу.
- РН 8. Демонструвати знання прецедентних норм, які стосуються фундаментальних прав та боротьби із дискримінацією в Європейському Союзі.
- РН 9. Надавати на професійному рівні консультації щодо захисту прав та інтересів суб'єктів різного рівня у Європейському Союзі.
- РН 10. Характеризувати стратегічні напрями зовнішньополітичної діяльності України щодо Європейського Союзу, результативність співпраці за відповідними спрямуваннями.
- РН 11. Здійснювати аналіз процесу імплементації міжнародно-правових зобов'язань України за Угодою про асоціацію з ЄС та судовою практикою ЄС та показувати здатність обґрунтовувати пропозиції щодо внесення змін до законодавства України з урахуванням судової практики ЄС.

Викладання навчальної дисципліни забезпечує формування у здобувача

вищої освіти загальних і спеціальних компетентностей та досягнення результатів навчання, визначених освітньо-професійною програмою «Міжнародне право», а саме:

Загальних компетентностей:

ЗК 1. Здатність до критичного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 2. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 6. Здатність ефективно працювати в міжкультурному середовищі, зокрема розробляти міжнародні проєкти та управляти ними.

ЗК 7. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні.

ЗК 10. Уміння працювати (збирати, отримувати, систематизувати та синтезувати) з різноманітною інформацією, та великими обсягами інформації з різних джерел, аналізувати та критично-конструктивно її оцінювати з урахуванням крос-культурних особливостей суб'єктів міжнародних відносин.

ЗК 11. Здатність використовувати новітні інформаційні та комунікативні технології у професійних цілях.

ЗК 15. Здатність розуміти специфіку предметної сфери і професійної діяльності, приймати обґрунтовані, виважені рішення та усвідомлювати їх етичні наслідки.

ЗК 16. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня, з інших галузей знань та видів діяльності, а також здатність працювати в міжнародному фаховому середовищі.

Спеціальних компетентностей:

СК 3. Здатність самостійно забезпечувати юридичне представництво інтересів фізичних, юридичних осіб чи держави при розгляді справ у національних та міжнародних установах та організовувати надання юридичних послуг.

СК 4. Здатність комплексно використовувати вузькоспеціалізовані знання у конкретних сферах регулювання міжнародного публічного права, міжнародного приватного права, європейського права для вирішення

прикладних завдань.

СК 7. Здатність представляти інтереси України або фізичних і юридичних осіб у міжнародних судових установах, арбітражах, національних судах іноземних держав.

СК 12. Здатність здійснювати дослідження та/або запроваджувати інновації у різних галузях та інститутах міжнародного публічного права, міжнародного приватного права, права ЄС.

СК 14. Здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці міжнародно-правових явищ та міжнародних відносин з використанням юридичного інструментарію.

СК 15. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм міжнародного права (публічного/приватного), права Європейського Союзу, а також розуміння особливостей практики їх застосування.

СК 16. Здатність працювати з міжнародною документацією (договорами, актами міжнародних організацій та органів, тощо), визначати їх правову природу, складати проекти й супровідну документацію українською й іноземними мовами.

СК. 20. Здатність надавати належну правову оцінку доказів у юридичній справі та в конкретній процесуальній ситуації, вміння працювати із доказами, вирішувати задачі із планування та організації юридичного процесу, розв'язання юридичної справи у межах різних юрисдикцій.

СК 21. Здатність ефективно комунікувати у міжнародному, мультикультурному середовищі з використанням знань у сфері міжнародного, європейського права та міжнародних відносин.

Програмних результатів навчання:

ПРН 1. Аналізувати різноаспектні проблеми міжнародно-правового та національно-правового змісту та пропонувати шляхи їх вирішення.

ПРН 5. Здійснювати юридичне представництво клієнта в національних судах, міжнародних комерційних арбітражах, органах державної влади та місцевого самоврядування.

ПРН 6. Захищати інтереси власної держави у національних судах, міжнародних комерційних арбітражах, міжнародних судах та організаціях, зокрема інтеграційних, на міжнародних конференціях.

ПРН 7. Приймати обґрунтовані рішення на основі отриманих знань з міжнародного публічного, приватного права та права ЄС та усвідомлювати їхні наслідки для різних суб'єктів національного і міжнародного права.

ПРН 9. Усвідомлювати механізм та наслідки імплементації норм міжнародних договорів, актів міжнародних міжурядових організацій, рішень міжнародних судів у національний правопорядок.

ПРН 16. Визначати зміст та юридичну природу національних нормативно-правових актів, міжнародних договорів та інших міжнародних документів, виявляти колізії між нормам міжнародних договорів, між нормами міжнародного договору та актами національного законодавства, також пропонувати шляхи їх вирішення

ПРН 17. Здійснювати дослідження з міжнародно-правової тематики, застосовуючи першоджерела та прийоми правової інтерпретації складних комплексних проблем, що постають з цього дослідження, аргументувати висновки та презентувати результати дослідження.

ПРН 18. Вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційно-комунікаційні технології і бази даних.

3. Зміст програми навчальної дисципліни

Модуль 1. Конституційні основи правової системи Європейського Союзу

Загальна характеристика правової системи Європейського Союзу.
Наднаціональний характер Європейського Союзу. Компетенція ЄС, її

характер, зміст та види. Реалізація компетенції ЄС. Розмежування предметів відання і повноважень між ЄС та державами-членами. Принципи субсидіарності та пропорційності (Протокол № 2 до Договору про функціонування ЄС). Джерела права ЄС, їх характеристика та особливості застосування.

Взаємодія правопорядків держав-членів із правопорядком ЄС. Принцип тісної співпраці. Верховенство права ЄС над національним правом держав-членів ЄС. Пряма дія права ЄС в національних правопорядках держав-членів ЄС. Преюдиціальні запити від судових установ держав-членів ЄС. Відповідальність держав-членів за порушення права ЄС.

Цінності Європейського Союзу. Цінності ЄС: людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Перспективи їх подальшого розвитку. Аналіз змісту кожної цінності.

Практичні аспекти реалізації цінностей Європейського Союзу. Гарантії дотримання цінностей. Механізми захисту цінностей: політичні та юридичні. Випадки порушення цінностей ЄС. Справа Польщі. Справа Угорщини. Криза верховенства права в ЄС.

Модуль 2. Актуальні проблеми права Європейського Союзу: практичний вимір.

Фундаментальні права в Європейському Союзі. Хартія про основоположні права ЄС, проголошення та офіційне визнання Хартії. Матеріальне право Хартії: теоретичні та доктринальні підходи до прав. Сфера дії Хартії. Формулювання прав Хартії через прецедентне право Суду справедливості ЄС. Судовий діалог між Судом справедливості ЄС та ЄСПЛ. Принцип пропорційності та обмеження прав Хартії.

Антидискримінаційне право Європейського Союзу. Загальні принципи антидискримінаційного права Європейського Союзу та рівне ставлення.

Ключові поняття в антидискримінаційному законодавстві ЄС. Сфера застосування та забезпечення виконання антидискримінаційних положень: на робочому місці та не на робочому місці. Дискримінація. Винятки з принципу недискримінації.

Захист права Європейського Союзу в національних судах держав-членів та Суді справедливості ЄС. Принцип ефективності при застосуванні права ЄС в національних правопорядках. Огляд практики національних судів держав-членів щодо захисту та застосування права ЄС. Провадження в Суді справедливості ЄС по проти держав-членів за порушення права ЄС. Провадження в Суді справедливості ЄС по справах про скасування нелегітимних нормативних актів ЄС. Підстави проваджень. Суб'єкти проваджень.

Позасудовий захист права Європейського Союзу. Європейський Омбудсман: повноваження, порядок їх реалізації. Процедура звернення до Омбудсману. Заповнення звернення до Омбудсману.

4.Обсяг і структура навчальної дисципліни

4.1. Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання

№ п/п	Дата проведення (згідно розкладу)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усього	У тому числі		
				Лекції	Практичні заняття, семінарські заняття, колоквіуми тощо	Самостійна робота
		Модуль 1. Конституційні основи правової системи Європейського Союзу				
		Тема 1. Загальна характеристика правової системи		4	4	10

		Європейського Союзу				
		Тема 2. Взаємодія правопорядків держав-членів із правопорядком ЄС		2	2	10
		Тема 3. Цінності Європейського Союзу		2	2	10
		Тема 4. Практичні аспекти реалізації цінностей Європейського Союзу		4	2	10
		Разом		12	10	40
		Модуль 2. Актуальні проблеми права Європейського Союзу: практичний вимір				
		Тема 5. Фундаментальні права в Європейському Союзі		4	4	16
		Тема 6. Антидискримінаційне право Європейського Союзу		4	4	16
		Тема 7. Захист права Європейського Союзу в національних судах держав-членів та Суді справедливості ЄС		2	2	14
		Тема 8. Позасудовий захист права Європейського Союзу		2	2	14
		<i>Разом</i>		14	14	60
		Усього годин / кредитів ECTS	150/5,0	26	24	100

4.2. Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання

№ п/п	Дата проведення (згідно розкладу)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усього	У тому числі		
				Лекції	Практичні заняття, семінарські заняття, колоквіуми тощо	Самостійна робота
		Модуль 1. Конституційні основи правової системи Європейського Союзу				
		Тема 1. Загальна характеристика правової системи Європейського Союзу		2	-	20
		Тема 2. Взаємодія правопорядків держав-членів із правопорядком ЄС		-	2	16
		Тема 3. Цінності Європейського Союзу		2	2	16
		Тема 4. Практичні аспекти реалізації цінностей Європейського Союзу		-	-	16
		Разом		4	4	68
		Модуль 2. Актуальні проблеми права Європейського Союзу: практичний вимір				
		Тема 5. Фундаментальні права в Європейському Союзі		2	2	18
		Тема 6. Антидискримінаційне право Європейського Союзу		-	-	18

		Тема 7. Захист права Європейського Союзу в національних судах держав-членів та Суді справедливості ЄС		-	-	18
		Тема 8. Позасудовий захист права Європейського Союзу		-	-	16
		<i>Разом</i>		2	2	6
		Усього годин / кредитів ECTS	150/5,0	6	6	138

5. Форми педагогічного контролю та засоби оцінювання результатів навчання

Формами контролю знань студентів є поточний та підсумковий контроль.

Завданням поточного контролю є перевірка розуміння та засвоєння певного матеріалу, умінь самостійно опрацювати тексти, здатності осмислити зміст теми чи розділу, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал (презентація).

Об'єктами поточного контролю знань студентів є:

а) систематичність та активність роботи на лекціях, практичних заняттях, (відвідування відповідних форм навчального процесу, активність та рівень знань при обговоренні питань; участь у студентських конференціях, гуртках, конкурсах, олімпіадах; інші форми робіт);

б) виконання тестових контрольних робіт (тестових модулів);

в) виконання завдань для самостійного опрацювання (самостійне опрацювання тем в цілому чи окремих питань; написання рефератів, есе та їх презентація; підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів; підготовка реферативних матеріалів з публікацій; інші форми роботи).

У ході практичного заняття студент може отримати оцінку за трьохбальною шкалою (0, 1, 2);

Обов'язковою формою самостійної роботи студентів є підготовка індивідуальної підсумкової письмової роботи. Максимальна кількість балів за результатами захисту індивідуальної підсумкової письмової роботи – 4 балів. Тестування по кожному модулю може бути оцінено максимум у 4 бали.

Обов'язковою формою самостійної роботи студентів є підготовка індивідуальної підсумкової письмової роботи. Максимальна кількість балів за результатами захисту індивідуальної підсумкової письмової роботи – 4 балів.

Формою підсумкового контролю знань студентів з дисципліни є іспит. Максимальна кількість балів, яку студент може отримати за іспит, становить 60 балів. Іспит складається в усній формі за білетами до іспиту. Мінімальна оцінка результатів поточного контролю та самостійної роботи, за якої студент допускається до іспиту, становить 20 балів.

Розподіл балів між формами організації освітнього процесу і видами контрольних заходів:

Поточний контроль				Самостійна робота	Підсумковий контроль	Підсумкова оцінка знань
Модуль № 1		Модуль № 2				
п/з	Тестуван ня	п/з	Тестуван ня	max 4	іспит max 60	max 100
max 10	max 4	max 18	max 4			

6. Критерії оцінювання результатів навчання

Вид контролю	Кількість балів	Критерії (за кожною з оцінок)
Поточний контроль на практичному занятті	Max 4	Відмінне засвоєння навчального матеріалу з теми, можливі окремі несуттєві недоліки.
	2	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок.
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу.

Тестування/контрольна робота/колоквіум	Мах 4	Результати опрацювання матеріалу високі, можлива незначна кількість несуттєвих помилок.
	2	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок.
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу.
Іспит	Мах 60	1. Всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, у тому числі орієнтація в основних наукових доктринах та концепціях дисципліни. 2. Засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни та використання отриманих знань у практичній роботі.
	55	1. Повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Засвоєння основної літератури та знайомство з додатковою літературою, рекомендованою кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для практичної роботи.
	50	1. Достатньо повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, за відсутності у відповіді суттєвих неточностей. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для практичної роботи.
	45	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Помилки та суттєві неточності у відповіді на іспиті за наявності знань для їх самостійного усунення або за допомогою викладача.
	40	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Ознайомлення з основною літературою, рекомендованою кафедрою. 3. Помилки у відповіді на іспиті за наявності знань для усунення найсуттєвіших помилок за допомогою викладача.

	35	1. Прогалини в знаннях з певних частин основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Наявність помилок у відповіді на іспиті.
	Min 0	1. Відсутність знань значної частини основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Неможливість продовжити навчання або здійснювати професійну діяльність без проходження повторного курсу з цієї дисципліни.

7. Педагогічний контроль для здобувачів вищої освіти денної/заочної форми навчання

Шкала підсумкового педагогічного контролю

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за 100-бальною шкалою, що використовується в НЮУ ім. Я. Мудрого
A	Відмінно – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	5	90-100
B	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	4	80-89
C	Добре – у цілому правильна робота з певною кількістю незначних помилок		75-79
D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків	3	70-74
E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії		60-69
FX	Незадовільно – потрібно попрацювати перед тим, як перекладати	2	20-59
F	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс		1-19

8. Навчально-методичне та інформаційне забезпечення навчальної дисципліни

Нормативно-правові акти

Договір про Європейський Союз 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

Хартія про основоположні права Європейського Союзу 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

Основна література:

1. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2021. 360 с.
2. Право Європейського Союзу : підручник / [Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін.] ; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 10-те, змінене і допов. Харків : Право, 2021. 484 с.
3. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / упоряд.: І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк ; за ред. І. В. Яковюка. – Харків : Право, 2019. – 500 с.
4. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у чотирьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. К. : Ін Юре, 2015-2016.
5. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія / під ред. І. В. Яковюка. К., 2012. 208 с.

6. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: моногр. / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. К.: Право України, 2012. 336 с.
7. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. В. І. Губерського. 2-е вид., виправл. і допов. К. : Знання, 2012. 759 с.
8. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посіб. / Пер. з англ К.: Знання, 2002. 381 с.
9. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: моногр.. Х.: Право, 2010. 360 с.
10. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.
11. Копійка В. В., Європейський Союз на сучасному етапі: структурні зміни та стратегія розвитку : научное издание / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко, М. А. Миронова. К. : Знання, 2010. 94 с.
12. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України / Навч. Посібник. К.: ЦУЛ, 2008. 172 с.
13. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 416 с.
14. Петров Р. А. Транспозиция "acquis" Европейского Союза в правовые системы третьих стран : моногр. К. : Истина, 2011. 384 с.
15. Поглиблення відносин між ЄС та Україною: що, чому і як? / За ред. М. Емерсона та В. Мовчан. Брюссель: CEPS, Київ: ІЕД, 2016. 255 с.
16. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. К. : Смолоскип, 2002. 168 с.
17. Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. В. І. Муравйова. К.: Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
18. Сидорук Т. В. Інтеграційні процеси в сучасній Європі: навч. посіб. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 354 с.

- 19.Тоді Ф., Нарис історії Європейського Союзу. / Пер. з англ. М.Марченко. К.: К.І.С., 2001. 142 с.
- 20.Тюшка А. Договір про конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність. К.: К.І.С., 2007. 228 с.
- 21.Хартли Т. К. Основы права европейского Сообщества / Т. К. Хартли; [пер. с англ.]. М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. –03 с.
- 22.Яковюк І.В. Правові основи європейської інтеграції: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Х. : Право, 2013. 760 с.

Додаткова література:

1. Анакіна Т. М. Інституційна модель співробітництва України та Європейського Союзу за Угодою про асоціацію. *Форум права*. 2013. № 3. С. 14-21.
2. Анакіна Т. М. Особливості політики Східного партнерства у контексті європейської інтеграції України. *Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі* (Серія «Наукові доповіді»; вип. 1). Х.: Оберіг, 2012. С. 48-61.
3. Анакіна Т. Порівняльно-правова характеристика Угоди про асоціацію та Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом. *Вісн. Нац. Акад. прав. наук України*. 2013. № 4 (75). С. 123-132.
4. Анакіна Т. Регулювання прав окремих вразливих груп осіб за Хартією ЄС про основоположні права: досвід для України. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 2. С. 41-46.
5. Галан В.О. Новітні тенденції розвитку Європейської медіації. Європейський інститут мира. *Стратегія проведення конституційної реформи в умовах інтеграції України до ЄС: Збірник наук. статей та тез повідомл. за матер. наук.-*

- практ. конф., м. Харків, 20 тавня 2015 р. Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2015. С. 52- 56.
6. Головка-Гавришева О. Правове регулювання соціальної політики у Європейському Союзі: теоретичні аспекти : монографія ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 220 с.
 7. Комарова Т.В. Практика Суду Європейського Союзу щодо приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*: зб. Наук. статей за матеріалами І-х Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті проф.. М.В.Яновського і В.С.Семенова, м. Харків, 27 листопада 2015 р.; Х.: Право, 2015. С. 135-144.
 8. Комарова Т. В. Пряма дія угод про асоціацію із Європейським Союзом: український вимір. *Римська декларація ЄС: нові пріоритети розвитку об'єднаної Європи*: збірник наукових статей за матеріалами науково-практичної конференції (м. Харків, 12 травня 2017 р.). С. 7-15.
 9. Комарова Т. В. Суд ЄС та національні інтереси держав – членів Європейського Союзу. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 190-198.
 10. Комарова Т.В. Суд справедливості Європейського Співтовариства вугілля та сталі як прообраз Суду справедливості ЄС . *Проблеми законності* 2018. Вип. 140. С.144-153.
 11. Комарова Т.В. Практика Суду Справедливості ЄС та конституціоналізація права Європейського. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 123-130.
 12. Комарова Т. Феномен судового активізму у практиці Суду Справедливості Європейського Союзу .*Право України*. 2018. № 2. С. 217-232.
 13. Комарова Т. В. Проблема захисту прав приватних осіб у Суді справедливості Європейського Союзу. *Форум права*. 2018. № 1. С. 66–72.

14. Комарова Т. В. Правова сила рішень Суду Справедливості Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 49. Том 2. С. 193-196.
15. Комарова Т.В. Особливості взаємодії національних судів держав-членів ЄС із Судом справедливості Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2018. № 2, частина 2. С. 234-238.
16. Комарова Т.В. Організація судової системи Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 25. № 1, 2018. С. 79-96.
17. Комарова Т.В. Формування суддівського корпусу в ЄС: останні тенденції. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 201-213.
18. Комарова Т.В. Процесуальна автономія національних судів держав-членів ЄС у практиці Суду справедливості Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 018. № 5. С. 280-285.
19. Комарова Т.В. Співвідношення міжнародного права та права ЄС у практиці Суду справедливості Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2018. Випуск 2. Том. 2. С. 164-168.
20. Комарова Т.В. Суд справедливості ЄС як орган захисту основоположних прав людини. *Держава і право*. 2018. Випуск 80. С. 173-188.
21. Комарова Т. Взаємодія Суду справедливості Європейського Союзу з іншими судовими установами. *Право України*. 2018. 4. С. 223-232.
22. Комарова Т. Практика Суду справедливості Європейського Союзу щодо захисту процесуальних прав суб'єктів конкуренції на внутрішньому ринку ЄС. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. 8. С. 23-41.
23. Комарова Т. Роль суду справедливості Європейського Союзу у формуванні доктрини конституціоналізації права ЄС. *Право України*. 2019. № 6. С. 69-85.

24. Damirchyiev, M. I.; Komarov, V. V.; Komarova, T. V.. Protection Of Ukrainian Bussiness in the European Union Competition Law. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Том. 4, № 31 (2019). С. 105-111.
25. Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема «дефіциту демократії». *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2015. Вип. 29. С. 166–178.
26. Кулабухова А. В. Еволюція ідеї загальноєвропейського громадянства до Маастрихтського договору. *Форум права*. 2016. № 1. С. 128–134.
27. Кулабухова А. В. Каталог прав громадян Європейського Союзу. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 270–275.
28. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти). К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
29. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях : монографія; під ред. проф. В. І.

- Муравйова ; Нац. акад. наук України, Київ. ун-т права. К. : Ліра-К, 2013. –188 с.
- 30.Мушак Н. Б. Правові засади функціонування Шенгенського простору: монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 442 с.
- 31.Саракуца М. О. Деякі аспекти реалізації політичних прав громадян Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 42–48.
- 32.Святун О. В. Консульський захист громадян ЄС в третіх країнах . *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Міжнар. відносини*. 2012. Вип. 38–39. С. 111–115.
- 33.Смирнова К. В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика: монографія; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Одеса : Фенікс, 2015. 429 с.
- 34.Трагнюк О. Я. Вплив практики Суду ЄС на обмеження компетенції держав-членів Європейського Союзу щодо питань набуття і втрати громадянства ЄС. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 52–61.
- 35.Трагнюк О. Я. Деякі правові засоби подолання дефіциту демократії в Європейському Союзі (на прикладі інституту громадянської ініціативи в ЄС). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2011. Вип. 22. С. 86–95.
- 36.Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством. *Проблеми законності* . 2010. Вип. 107. С. 13–22.
- 37.A Plea for a Foreign Affairs Exception. *Legal Issues of Economic Integration*. 2003. Vol. 30, No. 1. P. 61–79.
38. Abenhaïm M. Epilogue, at least, on the reform of the General Court. *Kluwer Competition Law Blog*, January 26, 2016. URL: <http://kluwer->

competitionlawblog.com/2016/01/26/epilogue-at-last-on-the-reform-of-the-general-court/ (accessed 13 March 2018).

39. Baranowska G. 'A Tale of Two Borders: Poland's continued illegal actions at its border with Belarus', (10 March 2022) VerfBlog, <https://verfassungsblog.de/a-tale-of-two-borders/>.

40. Barents R. Remedies and Procedures before the EU Courts. Wolters Kluwer, 2016. 909 p.

41. Blauburger M. With Luxembourg in Mind ... The Remaking of National Policies in the Face of ECJ Jurisprudence. *Journal of European Public Policy*. 2012. Vol. 19, Issue 1. P. 109–126.

42. Blauburger M. The European Court of Justice and its political Impact. *West European Politics*. 2017. Vol. 40, No. 4. P. 907–918.

43. Cartabia M. Europe as a Space of Constitutional Interdependence: New Questions about the Preliminary Ruling. *German Law Journal*. 2015. Vol. 16, No. 6. P. 1791–1796.

44. Grabowska-Moroz B., Grogan J., Kochenov D.V. Reconciling Theory and Practice of the Rule of Law in the European Union. *Hague J Rule Law*. 2022. 14. P. 101–110.

45. Hegedüs D., Levine D. Hungary monitors not enough to stop first 'rigged' election in EU (16 February 2022) euobserver, <https://euobserver.com/opinion/154355>.

46. Kochenov D. 'The Acquis and Its Principles: The Enforcement of 'Law' versus the Enforcement of 'Values' in the European Union', in A. Jakab and D. Kochenov (eds), *The Enforcement of EU Law and Values* (OUP, 2017), 8.

47. Kochenov D.V. Elephants in the Room: The European Commission's 2019 Communication on the Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2019. 11. P. 423-450.

48. Kochenov D.V. Dialogical rule of law in the hands of the Court of Justice. *CEU DI Working Papers*. 2023. 11.

[https://democracyinstitute.ceu.edu/sites/default/files/article/attachment/2023-](https://democracyinstitute.ceu.edu/sites/default/files/article/attachment/2023-04/Dimitry%20Kochenov%20Dialogical%20Rule%20of%20Law%20in%20the%2)

[04/Dimitry%20Kochenov%20Dialogical%20Rule%20of%20Law%20in%20the%2](https://democracyinstitute.ceu.edu/sites/default/files/article/attachment/2023-04/Dimitry%20Kochenov%20Dialogical%20Rule%20of%20Law%20in%20the%2)

0Hands%20of%20the%20Court%20of%20Justice%20CEU%20DI%20WP%202023_11.pdf

49. Lazowski, A. 2022. Strengthening the rule of law and the EU pre-accession policy: *Repubblika v. Il-Prim Ministru*. *Common Market Law Review*. 59 (6), pp. 1803-1822.
50. Lazowski, A. 2022. Court of Justice of the European Union and the United Kingdom after Brexit: Game Over? *European Law Review*. 47 (6), pp. 666-686.
51. Lazowski, A. and Butler, G. (ed.) 2022. *Shaping EU Law the British Way*. *UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*. Oxford Hart Publishing. 654 p.
52. Lazowski, A. (ed.) 2010. *The application of EU law in the new member states: brave new world*. Oxford University Press. 586 p.
53. Makszimov V. Commission to trigger mechanism that could see Hungary lose EU funds (5 April 2022), Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/commission-to-trigger-mechanism-that-could-see-hungary-lose-eu-funds/>
54. Pech L. Promoting the Rule of Law Abroad in *The European Union's Shaping of the International Legal Order*, eds D Kochenov & F Amtenbrink, Cambridge University Press, Cambridge, 2013. pp. 108– 129.
55. Pech L., Kochenov D.V., *Respect for the Rule of Law in the Case-Law of the Court of Justice: A Casebook Overview of the Key Judgments since the Portuguese Judges Case*. Stockholm: SIEPS, 2021.
56. Peers S. The CJEU and the EU's accession to the ECHR: a clear and present danger to human rights protection 2014 Available from: <http://eulawanalysis.blogspot.co.uk/2014/12/the-cjeu-and-eus-accession-to-echr.html>
57. Rasmussen H. *On the Law and Policy in the European Court of Justice*. Dordrecht ; Boston ; London : Martinus Nijhoff Publishers, 1986. 555 p.

58. Rasmussen H. The European Court's Acte Clair Strategy in C. I. L. F. I. T.; Or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? *European Law Review* 1984. Vol. 9. P. 242–259.
59. Recommendations to national courts and tribunals in relation to the initiation of preliminary ruling proceedings (2018/C 257/01). *Court of Justice of the European Union. Official Journal of the European Union*. 2018.
60. Scheppele K. L., Kochenov D.V., Grabowska-Moroz B. EU Values Are Law, After All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union. *Yearbook of European Law*. 2020. 39. P.3-21.
61. Stone Sweet A. The European Court of Justice and the Judicialisation of EU Governance. *Living Reviews in EU Governance*. 2010. Vol. 5, No. 2. 54 p.
62. Valiullina F. Dialogue of the Courts in Europe: Interactions between the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union and the Courts of the ECHR Member States. *Doctor's thesis*. 2017.
63. Wagenbaur B. Court of Justice of the EU: Commentary on Statute and Rules of Procedure. C. H. Beck, Hart, Nomos, 2013. 921 p.
64. Ward A. Judicial Review and the Rights of Private Parties in EC Law. Oxford : Oxford University Press, 2000. 700 p.
65. Wennerås P. Saving a forest and the rule of law: Commission v Poland. Case C-441/17 R, Commission v Poland, Order of the Court (Grand Chamber) of 20 November 2017. *CMLRev*. 2019. 56. P.541-562.

Інтернет-ресурси:

Офіційний сайт ЄС: <http://europa.eu.int>

Європейський Парламент: www.europarl.europa.eu

Рада ЄС: www.consilium.europa.eu

Європейська Комісія: ec.europa.eu

Суд справедливості ЄС: <http://curia.europa.eu/>

Європейська Рахункова палата: eca.europa.eu

Європейський Центральний Банк: www.ecb.int

Економічний і соціальний комітет: www.eesc.europa.eu

Комітет Регіонів: www.cor.europa.eu

Європейський омбудсмен: www.ombudsman.europa.eu

Агенції ЄС: europa.eu/agencies

Європол: www.europol.europa.eu

База даних законодавства ЄС: <http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm>

Офіційна платформа для громадськості, яка хоче в'язати участь у законодавчому процесі ЄС: http://ec.europa.eu/yourvoice/consultations/index_en.htm

Анімація щодо процесу прийняття рішень у ЄС: <http://europarlament.touteurope.eu/understanding/decision-making/print.html>

Загальні звіти про діяльність ЄС <http://europa.eu/generalreport/en/welcome.htm>

Права людини в праві ЄС (інформаційний сайт ЄС): http://europa.eu/pol/rights/index_en.htm

Центр офіційної документації ЄС: publications.europa.eu

Каталоги : www.europa.eu.int/libraries

Євростат: epp.eurostat.ec.europa.eu

Європейський простір: <http://eu.prostir.ua/>

Історичні архіви ЄС: <http://www.iue.it/ECArchives/EN/Eurhistar.shtml>

Європейська служба зовнішньої дії: <http://www.eeas.europa.eu/>

Представництво ЄС в Україні: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншої сторони, 2014 р.: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=248387631&cat_id=223223535

Виконання Угоди про асоціацію Україною: <https://pulse.kmu.gov.ua>

Акти acquis ЄС, перекладені на українську мову: <https://minjust.gov.ua/acquis-communautaire>